

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ РОЗПИСОК В УКРАЇНІ: СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

LEGAL FEATURES OF AGRICULTURAL REGULATIONS IN UKRAINE: PRESENT AND PROSPECTS

Платонова Є.О., к.ю.н.,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

В сучасних умовах військових дій на території України надзвичайно актуалізується питання фінансової підтримки суб'єктів агробізнесу, зокрема наявність доступних кредитних ресурсів. Обмежене банківське кредитування та нестача власних грошових коштів зумовлюють суб'єктів аграрного господарювання використовувати такий альтернативний механізм залучення фінансування, як аграрні розписки.

Встановлено, що незважаючи на тривалий час запровадження механізму аграрних розписок в нашій країні, цей інструмент залучення кредитних ресурсів на протязі більше ніж десяти років довів свою дієвість, ефективність та сталість. Зазначено, що суспільні відносини, що виникають в сфері функціонування та обігу аграрних розписок вимагають вчасної адекватної еволюції правового регулювання, що враховує зміну фактичних умов, потреб та проблем кредитування сільськогосподарського виробництва.

Проаналізовані основні напрями розвитку наукової думки щодо вдосконалення правового регулювання функціонування та обігу аграрних розписок в Україні. Зроблений висновок, що при розробці проектів Законів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення суспільних відносин, пов'язаних з аграрними розписками, суб'єкти права законодавчої ініціативи обов'язково мають враховувати науково обґрунтовані концептуальні розробки.

Проведений аналіз законодавчих ініціатив, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення суспільних відносин, пов'язаних з аграрними розписками. Зазначені позитивні риси, а також недоліки та прорахунки правового регулювання в зазначеній сфері.

Встановлені сучасні проблеми, тенденції та перспективи подальшого розвитку аграрних розписок в Україні. Зазначено, що в складних умовах воєнного стану важливим є збереження та вдосконалення роботи саме існуючого механізму роботи товаророзпорядчих аграрних розписок – випробуваної моделі, яка добре прижилася на нашому ринку.

Ключові слова: аграрні розписки, обіг аграрних розписок, кредитування суб'єктів агробізнесу, державна підтримка сільського господарства, аграрні відносини.

In the modern conditions of military operations on the territory of Ukraine, the issue of financial support for agribusiness entities, in particular the availability of available credit resources, is extremely relevant. Limited bank lending and a lack of own funds force agricultural entities to use such an alternative financing mechanism as agricultural receipts.

It was established that despite the long time of introduction of the mechanism of agricultural receipts in our country, this tool for attracting credit resources has proven its effectiveness, efficiency and stability for more than ten years. It is noted that social relations arising in the field of functioning and circulation of agricultural receipts require timely and adequate evolution of legal regulation, which takes into account changes in actual conditions, needs and problems of crediting agricultural production.

The main directions of the development of scientific opinion regarding the improvement of the legal regulation of the functioning and circulation of agrarian receipts in Ukraine are analyzed. It was concluded that when developing draft Laws aimed at improving the legal provision of social relations related to agrarian receipts, the legal subjects of the legislative initiative must take into account scientifically based conceptual developments.

An analysis of legislative initiatives aimed at improving the legal provision of social relations related to agrarian receipts was carried out. Positive features, as well as shortcomings and miscalculations of legal regulation in the specified area are indicated.

Current problems, trends and prospects for the further development of agricultural receipts in Ukraine are established. It was noted that in the difficult conditions of the martial law, it is important to preserve and improve the work of the existing mechanism of work of commodity distribution agrarian receipts – a tested model that has taken root well in our market.

Key words: agricultural receipts, circulation of agricultural receipts, lending to agribusiness entities, state support for agriculture, agrarian relations.

Постановка проблеми. В сучасних умовах військових дій, які тривають в Україні особливо загострюються питання продовольчої, агроекологічної та енергетичної безпеки, як на національному, так і на глобальному рівні. Нині сільське господарство – основна галузь, що забезпечує зростання економіки країни, є однією з найбільш постраждалих під час війни. Суттєвими перешкодами та викликами для здійснення сучасної аграрної діяльності є: замінування полів, руйнування підприємств, блокування портів і порушення логістичних зв'язків, втрати посівів та врожаїв, виникнення дефіциту і здорожчання пального, енергоносіїв, насіння, добрив, техніки, запасних частин тощо. У цих умовах важливого значення набуває фінансова підтримка вітчизняних суб'єктів агробізнесу, зокрема наявність доступних кредитних ресурсів.

Разом з цим, обмежене банківське кредитування, а також нестача власних грошових коштів стимулюють суб'єктів аграрного господарювання шукати альтернативні механізми залучення фінансування у аграрний сектор.

Дослідження правового регулювання аграрних розписок, як альтернативного механізму, що спрощує доступ до фінансових та товарних ресурсів для виробників сільськогосподарської продукції, дозволить окреслити перспективи подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва та забезпечення залучення додаткового фінансування у аграрний сектор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова проблематика аграрних розписок у різних аспектах досліджувалася багатьма вітчизняними ученими, серед яких: О. В. Борденюк, Х. А. Григор'єва, М. Гребенюк, С. В. Домбровський, Т. О. Коваленко, О. П. Кулинич, Д. Г. Макіян, Ю. М. Павлюченко, Л. С. Тараненко, О. М. Туєва, Н. В. Фірсова, В. Ю. Уркевич та інші. Однак ці наукові праці цілком закономірно не враховують новітні законодавчі зміни в цій царині, що надзвичайно актуалізує спеціальне дослідження правового регулювання аграрних розписок в Україні з урахуванням сучасного стану та перспектив вдосконалення.

Метою статті є встановлення правового регулювання аграрних розписок в Україні з урахуванням сучасного

та перспективного законодавства в сфері застосування аграрних розписок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єкти аграрного бізнесу під час провадження виробничо-господарської діяльності з використанням земельних ділянок, трудових ресурсів, відповідних майнових об'єктів, щодня стикаються з проблемами недостатності фінансових і матеріальних ресурсів для організації власного виробництва, зокрема, придбання сільськогосподарської техніки, худоби, пального, насіння, добрив тощо. Комплексний характер кредитування аграрних товаровиробників, його обумовленість особливостями сільськогосподарського виробництва майже неможливе отримання кредитів середніми та малими суб'єктами агробізнесу. Дійсно, суттєвими проблемами кредитного забезпечення аграрного сектору економіки завжди були: недостатність кредитних ресурсів, висока вартість банківських кредитів, складний механізм їх одержання тощо [1, с. 187].

Необхідність усунення зазначених проблем потребувало застосування в цій сфері альтернативного фінансового інструменту, який надав би змогу суб'єктам агробізнесу за спрощеною процедурою отримувати кредити для фінансування поточної виробничо-господарської діяльності. Тому, прийняття Верховною Радою України 06 листопада 2012 року Закону «Про аграрні розписки» було спрямовано на запровадження новітнього механізму кредитування суб'єктів аграрного бізнесу під заставу майбутнього врожаю. Адже, в рамках інституту аграрних розписок сільськогосподарські товаровиробники мали можливість отримати безвідсоткові кредити для власної аграрної діяльності. Відповідно до законодавчих норм, під *аграрною розпискою* розуміється товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [2].

На час прийняття зазначеного Закону наукова спільнота була занепокоєна дуже спрощеною процедурою стягнення боргу кредиторами по аграрних розписках, низькою сумнівних правових норм та ризиків, закладених в Законі. Деякі науковці навіть називали Закон «черговою правовою аферою, за допомогою якої є можливість у кредиторів придбати для себе товарно-матеріальні цінності сільськогосподарських підприємств» [3, с. 321].

Дійсно такі занепокоєння певною мірою були пов'язані з доволі тривалим часом запровадження механізму аграрних розписок та можливістю їх повноцінного використання для фінансування аграрних виробників. Адже Закон «Про аграрні розписки», який набрав чинності з 18 березня 2013 року створив лише юридичне підґрунтя для їх впровадження, проте запрацював цей інструмент пізніше.

Відповідно до законодавчих норм, відомості про аграрну розписку в момент її посвідчення вносяться нотаріусом до відкритого електронного Реєстру аграрних розписок. Тому реальне використання аграрних розписок розпочалося лише в 2015 році з запуском відповідного реєстру, що дозволило суб'єктам аграрного господарювання видавати аграрні розписки та залучати ресурси чи фінансування від кредиторів. Цей рік був ознаменований тим, що за ініціативи Міжнародної Фінансової Корпорації (IFC) у партнерстві з Державним секретаріатом з економічних питань Швейцарії (SECO) та урядом України був розпочатий п'ятирічний Проект «Аграрні розписки в Україні», спрямований на їх системне впровадження на ринку аграрного фінансування. Вже на початку 2018 року розроблений за підтримки Проекту національний Реєстр аграрних розписок був запущений в усіх областях країни. Саме з цього моменту вказаний інструмент отримав можливість повноцінного використання учасниками аграрного ринку [4, с. 62].

Вбачається, більше ніж десятирічний досвід застосування аграрних розписок в Україні довів не лише дієвість,

ефективність, але і сталість цього інструменту залучення кредитних ресурсів. Його впровадження, з однієї сторони, дозволило усунути дефіцит банківського кредитування аграрних виробників, з іншої – не потребувало виділення бюджетних коштів або державної підтримки та сприяло отриманню сільськогосподарськими товаровиробниками необхідних оборотних коштів та виробничих ресурсів для організації власного виробництва. В умовах воєнного часу, коли існує гостра потреба у вчасному задоволенні попиту агробізнесу в фінансових ресурсах, аграрні розписки потенційно можуть зіграти важливу роль у цих процесах.

Безперечно, суспільні відносини, що виникають під час оформлення, видачі, обігу, виконання аграрних розписок, стрімко розвиваючись, вимагають вчасної адекватної еволюції правового регулювання, що враховує зміну фактичних умов, потреб та проблем кредитування сільськогосподарського виробництва. Аналіз правової літератури дозволяє виділити кілька виразних напрямів розвитку наукової думки щодо вдосконалення правового регулювання функціонування та обігу аграрних розписок в Україні.

По-перше, велика питома вага досліджень зводиться до аргументації потреби на законодавчому рівні передбачити можливість та особливості видачі аграрних розписок, зобов'язання за якими будуть забезпечуватися заставою сільськогосподарських тварин та продукції тваринництва [5, с. 61; 6, с. 48]. Справа в тому, що відповідно до ст. ст. 7 і 8 Закону України «Про аграрні розписки», предметом застави за аграрною розпискою може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції. На момент видачі аграрної розписки відповідні сільськогосподарські культури вже мають бути посіяними, проте їх урожай ще не зібраний сільськогосподарським підприємством чи відповідною фізичною особою. Якщо така умова не дотримана, то скористатися механізмом кредитування з видачею аграрної розписки не можна. Отже, нині видавати аграрні розписки можуть сільськогосподарські підприємства чи фізичні особи, котрі займаються виробничо-господарською діяльністю лише у сфері рослинництва, адже в заставу передається майбутній врожай.

По-друге, враховуючи особливу правову природу аграрних розписок, значну питому вагу наукових розвідок у цій сфері становлять пропозиції про доцільність запровадження поряд із документальною формою аграрних розписок, також і бездокументарну (електронну) форму, що дозволило б організувати ринок даного виду цих цінних паперів, посиливши таким чином їх привабливість як фінансового інструменту [1, с. 189]. Деякі науковці з метою вдосконалення інституту аграрних розписок вважають за доцільне продовження правових пошуків, спрямованих на визначення природи та форми використання аграрних розписок в Україні (спосіб забезпечення виконання зобов'язань чи цінних паперів) [4, с. 66].

По-третє, спостерігається активізація звернень науковців до особливостей аграрних розписок, які були яскраво висвітлені в актуальній судовій практиці останніх років. Так, цікавою є думка Григор'євої Х. А., яка дійшла висновку, що незважаючи на стабільність спеціального законодавства, що протягом десяти років не зазнавало скільки-небудь суттєвих змін, судова практика методично відшліфовує юридичний портрет аграрної розписки. Учена визнала це позитивною тенденцією, оскільки в сучасних умовах аграрна розписка, як вже добре відомий та опрацьований правовий інструмент – може отримати поштовх до подальшого поширення [7, с. 866]. Таким чином, в правовій доктрині вже напрацьовані оптимальні правові моделі вдосконалення суспільних відносин в сфері функціонування та обігу аграрних розписок. Вбачається, що наразі в умовах воєнного часу, коли зазначені суспільні відносини гостро потребують належного правового регулювання, нормотворець при розробці проектів відповідних Законів України має можливість скористатися науково обґрунтованими концептуальними розробками.

На даний час питання вдосконалення правового забезпечення суспільних відносин, пов'язаних з аграрними розписками, розглядаються у двох наступних законопроектах:

– «Про електронні аграрні розписки» (реєстр. № 9266 від 02 травня 2023 року) [8];

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою створення умов для залучення коштів на агровиробництво» (реєстр. № 9352 від 05 червня 2023 року) [9].

Модернізація вітчизняного законодавства в царині аграрних розписок, автоматизація та цифрова трансформація у секторі аграрного фінансування, наразі відбувається за ініціативи Міжнародної фінансової корпорації (ІФС) в партнерстві з Швейцарським секретаріатом з економічних питань (SECO) та урядом України в рамках нового консультативного Проекту «Розвиток доступу аграрного сектору України до ринків капіталу», який заплановано реалізувати у 2021–2024 роках. В рамках цієї програми, яка спрямована на залучення більшого обсягу інвестицій у перспективне аграрне виробництво України, ІФС співпрацює з урядом України над прийняттям необхідного законодавства, спрямованого на трансформацію аграрних розписок на електронні цінні папери. На думку керівників Проекту, це зробить аграрні розписки більш ефективними і дешевими, та створить основу для вторинного ринку, сприяючи тим самим сталому економічному відновленню [10].

Разом з цим, нині наукова спільнота, представники Національної асоціації адвокатів України, Нотаріальної палати України звертають увагу на загрози перетворення звичної для ринку аграрної розписки (*товаророзпорядчого документу*) в електронні аграрні розписки (*неемісійний цінний папір*), відповідно до законопроекту «Про електронні аграрні розписки» (реєстр. № 9266), прийнятого парламентом 13 липня 2023 року за основу [11].

При цьому зупинення дії чинного Закону України «Про аграрні розписки» не передбачено, відтак діюча система паперових аграрних розписок функціонуватиме одночасно з новими фінансовими інструментами кредитування аграрного виробництва. Безперечно, паралельне існування інститутів аграрних розписок як товаророзпорядчих документів та як електронних цінних паперів, неминуче призведе до плутанини, помилкового вибору юридичного механізму залучення кредитів, ускладнення практичної реалізації положень чинного законодавства та, як наслідок, негативного впливу на інвестування в аграрний сектор України.

Слід наголосити на тому, що особливістю аграрної розписки є те, що за своєю правовою природою вона є одностороннім правочином. Вона не посвідчує грошове чи інше майнове право, а лише фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку обумовленої сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти визначеному кредитору. Отже, аграрна розписка містить непритаманну цінним паперам заставу майна для забезпечення виконання зобов'язань. Тому віднесення її до цінного паперу є безпідставним.

Проект Закону «Про електронні аграрні розписки» передбачає не лише запровадження окремої електронної форми аграрних розписок як цінного паперу, але й змінює інші умови аграрної (електронної) розписки, починаючи від переліку продукції, яка може бути предметом застави, закінчуючи процедурою стягнення. Таким чином, виникають суттєві розбіжності у розумінні і застосуванні аграрних розписок та електронних аграрних розписок, що призводить до порушення принципу правової визначеності [12].

Ще однією новою законодавчою ініціативою, спрямованою підвищити надійність та привабливість інструменту аграрних розписок, є надання можливості передачі права оренди земель сільськогосподарського призначення в якості забезпечення за аграрними розписками. Саме така пропозиція була покладена, як одна з ключових, в основу

Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою створення умов для залучення коштів на агровиробництво» (реєстр. № 9352) [9]. Так, на думку суб'єктів права законодавчої ініціативи, при умові можливості передання в заставу інших видів майна, в т.ч. прав оренди земельних ділянок, – користування аграрними розписками для залучення банківського фінансування набуває поширення, а інструмент аграрних розписок стане більш привабливим для банків.

Законодавчим підґрунтям для такої пропозиції стали норми ч. 5 ст. 93 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), згідно якої – право оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення може відчужуватися, передаватися у заставу (іпотеку) її користувачем без погодження з власником такої земельної ділянки, крім земельних ділянок державної, комунальної власності у випадках, визначених законом [13].

Розробники законопроекту звертають увагу на існування певних неузгодженостей чинних законодавчих норм. Так, ЗК України регламентує лише порядок проведення земельних торгів з набуття права оренди земельної ділянки за рішенням її власника та не передбачає можливості проведення земельних торгів з продажу права оренди орендарем. Результатом цього є те, що земельні торги з продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення не проводяться.

Крім того, Закон України «Про виконавче провадження» містить процедуру звернення стягнення на нерухоме майно, проте не передбачає процедури стягнення на майнові права на нерухомість, похідні від права власності: право оренди, емфітевзису, суперфіцію. Отже, для забезпечення можливості використання прав користування землею в якості застави, необхідно внести зміни до вказаних нормативних актів.

Висновки. Аграрні розписки, як альтернативний механізм залучення фінансування у аграрний сектор, є добре відомим та опрацьованим правовим інструментом, досвід застосування якого на протязі більше ніж десяти років довів його дієвість, ефективність та сталість.

Одночасно суспільні відносини, що виникають в сфері функціонування та обігу аграрних розписок, стрімко розвиваючись, вимагають вчасної адекватної еволюції правового регулювання, що враховує зміну фактичних умов, потреб та проблем кредитування сільськогосподарського виробництва. При розробці проектів Законів України, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення суспільних відносин, пов'язаних з аграрними розписками, суб'єкти права законодавчої ініціативи обов'язково мають враховувати та спиратися на науково обґрунтовані концептуальні розробки.

Модернізація вітчизняного законодавства в царині аграрних розписок, автоматизація та цифрова трансформація у секторі аграрного фінансування, яка наразі відбувається в рамках нового консультативного Проекту «Розвиток доступу аграрного сектору України до ринків капіталу», повинна передбачати орієнтацію передусім на національні інтереси, можливості та проблеми розвитку аграрного сектору економіки.

Проведений аналіз існуючих законопроектів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення суспільних відносин, пов'язаних з аграрними розписками, свідчить про необхідність їх суттєвого доопрацювання з урахуванням обов'язкового дотримання вимоги визначеності, ясності і недвозначності правових норм, з метою забезпечення їх однакового застосування і трактування у правозастосовній практиці. Вбачається, в складних умовах воєнного стану замість пошуків кардинально нових підходів до законодавчого врегулювання суті та механізмів обігу аграрних розписок, краще зосередитися на збереженні та вдосконаленні роботи саме існуючого механізму роботи товаророзпорядчих аграрних розписок – вже випробуваної моделі, яка добре прижилася на нашому ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Туева О.М. Аграрні розписки як інструмент кредитування аграрних товаровиробників. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22–23 трав. 2015 р.), присвяч. 90-річчю від народж. акад. В. З. Янчука. Київ, 2015. С. 187–189.
2. Про аграрні розписки: Закон України від 6 листопада 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 50. Ст. 695.
3. Домбровський С.В., Тараненко Л.С. Аграрна розписка як інструмент регулювання договірних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 315–324.
4. Макіяні Д.Г. Аграрна розписка: проблемні аспекти інноваційного правового інституту, покликаного забезпечити виконання зобов'язань агровиробника. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 59–67.
5. Уркевич В.Ю. Застава як спосіб забезпечення зобов'язань за аграрною розпискою. Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природо-ресурсного права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І.І. Каракаш. – Одеса: Юридична література, 2016. С. 59–61.
6. Фірсова Н.В. Проблеми правового регулювання застосування аграрних розписок. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 41. С. 45–50.
7. Григор'єва Х.А. Юридичні особливості аграрних розписок (на матеріалах судової практики). *Приватне право в умовах війни*: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитоновна, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. С. 866–869.
8. Про прийняття за основу проекту Закону України про електронні аграрні розписки: постанова Верховної Ради України від 13 липня 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 70. Ст. 4044.
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою створення умов для залучення коштів на агро-виробництво». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42000> (дата звернення 15.01.2024).
10. В Україні офіційно стартував міжнародний проект залучення додаткового фінансування в аграрний сектор. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Print?lang=uk-UA&id=43dd885c-6826-4ce3-bc92-fecae33df86e> (дата звернення 15.01.2024).
11. Загрози електронних аграрних розписок як ЦП озвучили у НААУ. URL: <https://unba.org.ua/news/8226-zagrozi-elektronnih-agrarnih-gozpisok-uk-sr-ozvuchili-u-naau.html> (дата звернення 19.01.2024).
12. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/05/ar9266.pdf> (дата звернення 22.01.2024).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки від 2 травня 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 57. Ст. 3168.